

PETER, SALNER (ED.)

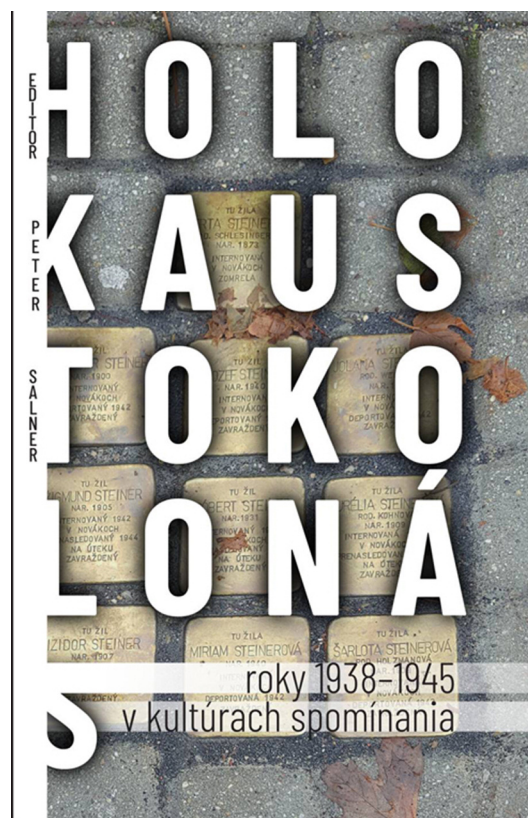
**Holokaust okolo nás.
Roky 1938 – 1945 v kultúrach
spomínania.**

Bratislava: Marenčin P. T., 2020, 239 str.

Obdobie druhej svetovej vojny a špeciálne príbehy holokaustu sú nevyčerpatelnou témou odborného aj verejného diskurzu. Svoj zásadný príspevok k problematike šoa priniesol Peter Salner už v roku 1997 jedinečnou knihou príbehov svedkov *Prežili holokaust* (1997). Po dlhých desaťročiach od skončenia vojny v nej po prvýkrát zazneli autentické výpovede prenasledovaných židovských občanov zo Slovenska. V krátkom čase nato vyšla ďalšia jedinečná publikácia *Videli sme holokaust* (Vrzgulová (ed.) 2002). Šesť výskumníkov, participujúcich na medzinárodnom projekte *Osudy tých, ktorí prežili holokaust* (1995 – 1997), v nej formou interview vyjadrili svoje vnútorné pocity a úvahy, ktoré ich sprádzali počas viacročného výskumu v teréne so svedkami holokaustu. Nasledovali ďalšie monografie vychádzajúce zo spomienok preživších (Vrzgulová 2007; Salner 2007), ktoré prirodzene postupom času začali byť dopĺňané výskumom spomínania na holokaust (Vrzgulová 2014, 2016a, 2016b, 2018; Salner 2016, 2017, 2019 a i.).

Spoločné dielo Petra Salnera a Moniky Vrzgulovej *Holokaust okolo nás. Roky 1938 – 1945 v kultúrach spomínania* (Salner (ed.) 2020) sa plne opiera o predchádzajúce výskumy obidvoch autorov. Zároveň rozširuje kontext presahov fenoménu holokaustu do sféry svedectiev zo strany nežidovských pamätníkov, verejných/ majoritných foriem spomínania a ich súčasných reprezentácií, tiež o dynamiku reprezentácií a diskurzu o forme pripomínania si holokaustu v židovských komunitách a mimo nich. Monografia obsahuje bohatý poznámkový aparát, množstvo sprievodných fotografií a krátke anglické résumé.

Prvá časť monografie z produkcie Moniky Vrzgulovej spracúva teoretickú bázu výskumu komunikatívnej (sociálnej) a kultúrnej (kolektívnej) pamäti (Assmann 2016a). Špecifikom je výskum komunikatívnej (sociálnej) pamäti „dvoch špecifických skupín z generácie zážitku“ (Kreisslová, Nosková and Pavlásek 2019, 58; podľa Salner 2020 (ed.), 18), ktoré predstavujú židovskí a nežidovskí svedkovia na obdobie rokov 1938 – 1945. Kultúra „kolektívneho mlčania“ (Assman and Frevert 1999) o období šoa nebola špecifikom iba česko-slovenského socio-politického kontextu, bola programovou súčasťou aj spoločností západného sveta. Ako upozorňuje autorka, zabúdanie „malo prispieť k tomu, aby si povojnová spoločnosť bola schopná projektovať spoločnú budúcnosť“ (Salner (ed.) 2020, 21).

Obdobie po roku 1989 sa vyznačovalo zásadnou zmenou v politikách spomínania nielen zo strany židovských inštitúcií, ale aj predstaviteľov štátu a majority. Vrzgulová pomenúva a vysvetľuje genézu dvoch prístupov fungujúcich v slovenskej spoločnosti dodnes – prvý, konštruovaný v duchu demokraticko-liberálnych (kritických) princípov a druhý nacionalisticko-kresťanský (resp. katolícky) prístup (Salner (ed.) 2020, 25). Ponúka aj zhustený historický exkurz sledovaného obdobia 1938 – 1945, ktorý však mohol byť obsérnejší a umožňujúci prípadnému neznalému čitateľovi hlbší prienik do problematiky. Veľmi dobre a precízne je spracovaná metodologicko-analytická kapitola (od str. 32), kde autorka pracuje s viacerými problematikami. Základnú výskumnú databázu jej poskytujú biografické naratívy židovských pamätníkov a rozhovory s očitými svedkami z nežidovského prostredia, ktoré bádatelia donedávna reflektovali iba minimálne. Zároveň upozorňuje na zásadnú determinantu prítomnú pri analýze spomienok majoritných pamätníkov - odstup minimálne dvadsať rokov od prvých výskumov so židovskými preživšími. S touto skutočnosťou súvisí aj ďalšia otázka, ktorú si kladie: nakoľko boli slovenskí pamätníci už ovplyvnení dobovým výskumom od 90. rokov 20. stor.? (od str. 43 an).

Relevancia medzi komunikatívnou a kultúrnou pamäťou pamätníkov z obidvoch skupín na obdobie holokaustu je podmienená aj inštitucionalizáciou kultúry spomínania na Slovensku prostredníctvom pamätných

miest a spomienkových rituálov, vizuálnych, písomných či trojrozmerných prameňov (archívy, múzeá), umeleckého spracovania a pod. Monika Vrzgulová mapuje a analyzuje iniciatívy zahájené po roku 1990 – cez nacionalisticko-populistické až po demokratické aktivity štátu a rôznych občianskych skupín či združení do súčasnosti. Osobne by som privítala hlbšiu analýzu uvedeného problému – hlavne precizovať postoj predstaviteľov štátu a prednostne kresťanských cirkví. Aj keď autorka naznačuje dôležitú pozíciu cirkví vo vytváraní kultúr spomínania a naratívov pri interpretovaní dejín vojnového slovenského štátu, ďalej v texte tento zásadný problém neanalyzuje.

Nesmierne zaujímavá je ďalšia časť textu a otázky, ktoré si autorka kladie: na koho, ako a na aké udalosti si spomínajú obeť a očití svedkovia holokaustu? Text plasticky dopĺňajú priame svedectvá tzv. „divákov“ a preživších, komentujúce tie isté udalosti z odlišných perspektív. Autorka zároveň veľmi sofistikovane uvádza diváka do spomienok detí v tom čase vo veku od šesť rokov až do tínedžerského veku.

Text Petra Salnera prirodzene dopĺňa prvú časť analýzy o genézu pripomínania udalostí šoa po ukončení druhej svetovej vojny v intímnom prostredí židovských náboženských obcí. Do roku 1989 však išlo výlučne o záležitosť židovských komunít s výnimkou sporadických návštev zo strany predstaviteľov štátu či záujmových organizácií. Po zmienenom roku sa postupne menia aj formy spomínania v židovských komunitách – v popredí je adresnosť obetí, ich mená, životné príbehy, osudy. Významným krokom je čítanie mien obetí pri spomienkovej askare. Autor sa tiež zamýšľa nad príčinami „únavy z holokaustu“, dôležitou spomínania a ukazuje východisko z tejto situácie.

Analýza sa následne venuje politikám spomínania na udalosti šoa v súčasnosti, do ktorých vstupuje štát prostredníctvom oficiálnych spomienkových dátumov a tiež aj osobnou účasťou predstaviteľov štátu a verejných inštitúcií na spomienkových podujatiach.

Zaujímavá je kapitola „Holokaust na pultoch kníhkupectiev“, v ktorej Peter Salner ponúka výber a komentár o najzaujímavejších dielach z oblasti beletrie a memoárov k problematike. Konštatuje, že téma neustále inšpiruje autorov, ale chýbajú diela mapujúce príbehy arizácie, udavačstva či deportácií, ktoré sa „neodohrali vo vzduchoprázdne“ (Salner (ed.) 2020, 128).

Druhú časť textu venuje pamätníkom, pomníkom a pamätným tabuliam. Inšpirovaný známou štúdiou Ľubomíra Liptáka „Rošády na piedestáloch“ (Lipták 1999) sa zamýšľa nad režimami a „nevhodnosťou“ zdôrazňovania určitých hodnôt či osobností v tej-ktorej dobe. V zaujímavej úvahe analyzuje proces vývoja pamätníkov a pamätných tabúľ k holokaustu od konca 40. rokov

20. stor. Upozorňuje na genézu ich textovej časti, pričom dochádza k zaujímavému zisteniu (ne)používania slov „žid“ či „židovský“ v uvedenom časovom období. Zaoberá sa tiež fenoménom nešpecifikovania obetí nacizmu počas socialistického režimu.

Kapitola „Univerzálne pamätníky“ sa zameriava na ich poslanstvo. Autor, žiaľ iba v krátkosti, uvedie pozadie vzniku známeho pamätníka holokaustu na Rybnom námestí v Bratislave. Väčší priestor venuje pamätníku „Memento“ v Lučenci či pamätníku na židovskom cintoríne vo Zvolene, ktoré majú tiež svoj zaujímavý príbeh. Na tomto mieste si dovoľím poznamenať, že práve príbehy vzniku jednotlivých pamätníkov prinášajú čitateľovi výnimočné informácie a vyvolávajú v ňom ďalší záujem. Viac informácií autor poskytuje o pozadí vzniku a umiestnenia pamätných tabúľ na jednotlivých uliciach v Bratislave a Košiciach, ktoré, ako uvádza, reprezentujú maďarský príbeh holokaustu.

Záver svojho textu venuje Peter Salner fenoménu „Stolpersteine“ – Kameňom potkynania. Na Slovensku sa začali objavovať až po roku 2012 (Brezno, Banská Bystrica). Prvé „Stolpersteine“ však boli vložené do dlažby pred domami obetí už v roku 1996 v Berlíne nemeckým umelcom Günterom Demingom. Poodhalenie pozadia vzniku kladenia „Stolpersteine“ a slovenský príbeh „Kameňov potkynania“ je nesmierne zaujímavý nielen samotným historickým pozadím vzniku, ale aj autorovým objasnením vnímania tohto kroku zo strany rodinných príslušníkov obetí a jeho symbolikou.

Peter Salner poskytuje čitateľovi nielen určitý prehľad o formách pripomínania si udalostí holokaustu, ale tiež, ako sme u neho zvyknutí, poodhaľuje aj vnútorný diskurz k tejto problematike vo vnútri židovských komunít na Slovensku či postoje jednotlivých rodín obetí.

V závere monografie sa obidvaja autori zamýšľajú nad budúcnosťou pripomínania holokaustu po odchode preživších. Upriamujú svoju pozornosť na mladú generáciu, a tiež na dôležitú úlohu spoločenských a politických elít pri budúcom formovaní spoločenského diskurzu o udalostiach 20. storočia.

Monografia je určená odbornej aj laickej verejnosti. Prináša množstvo nového materiálu na premýšľanie, obohateného o pohľad majority či reakcie z vnútra židovských obcí a jednotlivcov k tejto traumatizujúcej téme.

Ivica Štelmachovič Bumová,
Katedra porovnávacej religionistiky FiF UK Bratislava

REFERENCIE

- Assmann, Aleida. 2016. *Shadows of Trauma: Memory and the Politics of Postwar Identity*. New York: Fordham University Press.
- Assmann, Aleida and Ute Frevert. 1999. *Geschichtsvergessenheit, Geschichts-versessenheit. Vom Umgang mit deutschen Vergangenheiten nach 1945*. Stuttgart: DVA.
- Kreisslová, Sandra, Jana Nosková and Michal Pavlásek. 2019. „Takové normální rodinné historky.“ *Obrazy migrace a migrující obrazy v rodinné paměti*. Praha: Argo.
- Lipták, Lubomír. 1999. Rošády na piedestáloch. In *Storočie dlhšie ako sto rokov*, 311-350. Bratislava: Kalligram.
- Salner, Peter. 1997. *Prežili holokaust*. Bratislava: Veda.
- Salner, Peter. 2016. *Židia na Slovensku po roku 1945. Komunita medzi vierou a realitou*. Bratislava: Veda.
- Salner, Peter. 2017. „Mlčať? Hovoriť?“ Formy medzigeneračného odovzdávania skúseností o holokauste v židovských rodinách. In *Rozprávanie a mlčanie. Medzigeneračná komunikácia v rodine*, edited by Monika Vrzgulová, Ľubica Voľanská and Peter Salner, 86-109. Bratislava: Ústav etnológie SAV; Veda, vydavateľstvo SAV.
- Salner, Peter. 2019. Súčasná reflexie holokaustu na Slovensku. In *Tábor smrti Sobibor. Dejiny a odkaz*, edited by Ján Hlavinka and Peter Salner, 201-232. Bratislava: Marenčin PT.
- Salner, Peter. 2007. *Mozaika židovskej Bratislavy*. Bratislava: Albert Marenčin Vydavateľstvo PT.
- Vrzgulová, Monika (ed.). 2002. *Videli sme holokaust*. Bratislava: Nadácia Milana Šimečku.
- Vrzgulová, Monika. 2007. *Deti holokaustu*. Bratislava: Dokumentačné stredisko holokaustu.
- Vrzgulová, Monika. 2014. Spomínanie na holokaust. Pamätný deň obetí holokaustu a rasového násillia 9. 9. *Slovenský národopis* 62: 382-398.
- Vrzgulová, Monika. 2016a. *Nevyroprávavané susedské histórie. Holokaust na Slovensku z dvoch perspektív*. Bratislava: Veda.
- Vrzgulová, Monika. 2016b. Osudy židov v spomienkach ich nežidovských susedov. Antisemitizmus – ľahostajnosť – konformizmus? In *Podoby antisemitizmu v Čechách a na Slovensku v 20. a 21. storočí*, edited by Monika Vrzgulová and Hana Kubátová, 177-196. Praha: Karlova univerzita, Karolinum.
- Vrzgulová, Monika. 2018. Memories of the Holocaust. In *Jews and Gentiles in Central and Eastern Europe during the Holocaust. History and memory*, Hana Kubátová and Ján Lániček, 99-111. n/a. Routledge.